

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мут рожаатномаси. Lex.uz.
2. Жумаев Н. Коронавирус ортидаги иқтисодий муаммолар, камбағаллик, ошаётган ташқи қарз ва ЕОИИ. 16.04.2020. <https://kun.uz>
3. <https://www.un.org>
4. Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З., Арабов Н.У., Бобаназарова Ж.Х., Абдураманов Х.Х., Саидов Н.Р. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг стратегик йўналишлари (монография). -Тошкент: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2020, 224 б.
5. Bruin A. De. , Brush C.G., Welter F. Advancing a framework for coherent research on women's entrepreneurship Entrepreneurship Theory Pract., 31 (3) (2007), pp. 323-339, 10.1111/j.1540-6520.2007.00176.x; V. Yadav, J. Unni Women entrepreneurship: research review and future directions J. Global Entrepreneurship Res., 6 (1) (2016), p. 12, 10.1186/s40497-016-0055-x.
6. Адилова З.Д., Хонтураев Б.А., "Маҳалла ва оила" ИТИ Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва камбағаллик даражасини камайтириш. Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантириш асосида камбағаллик ва ишсизлик даражасини камайтириш масалалари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: ТДИУ, 42 – .2021 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Янги Ўзбекистон" газетасига берган интервьюси 17.08.2021// <https://president.uz/uz/lists/view/4547>.
9. Абдурахмонова Г.Қ., Рустамов Д.Ж. "Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари". Монография. – Beau Bassin: "GlobeEdit" Publisher, 12 – .2020 б.

АЁЛЛАР ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАЛАРИНИ МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

POSSIBILITIES FOR APPLYING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S HUMAN CAPITAL

Бозорова Сахобат Абдужаппаровна –

Тошкент давлат иқтисодиёт университети Инсон ресурсларини бошқариш кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада инсон капиталининг гендер жиҳатлари аниқланди, аёллар инсон капиталининг афзалликларидан мамлакат иқтисодётини ривожлантиришда самарали фойдаланиш йўналишлари келтирилди. Аёллар инсон капиалини ривожлантиришнинг хориж тажрибасидан миллий иқтисодиётда фойдаланиш имкониятлари ўрганилди.

Таянч иборалар. Инсон капитални, аёллар инсон капитални, аёллар инсон капитални захираси ўлчови, инсон капиталини амортизация қилиш усули

Аннотация. В статье определены гендерные аспекты человеческого капитала, даны направления эффективного использования преимуществ женского человеческого капитала в развитии экономики страны. Изучены возможности использования зарубежного опыта развития женского человеческого капитала в национальной экономике.

Ключевые слова. Человеческий капитал, человеческий капитал женщин, показатель запаса человеческого капитала женщин, метод амортизации человеческого капитала

Abstract. The article defines the gender aspects of human capital, gives directions for the effective use of the advantages of female human capital in the development of the country's economy. The possibilities of using foreign experience in the development of female human capital in the national economy are studied.

Keywords. Human capital, women's human capital, women's human capital stock index, human capital depreciation method

Кирш (Introduction)

Иқтисодчиларнинг фикрича, ривожланаётган мамлакатлар иқтисодийнинг секин ўсишининг асосий сабаби инсон капиталига инвестициялар етарли эмаслигидир. Кўпгина мамлакатлар ўзларининг билим ва касбий маҳоратини ошириш учун фан ва таълимдан фойдаланадилар, аммо меҳнат унумдорлиги ва самарадорлиги ва капитал даражаси пастлигича қолмоқда, иқтисодий ўсиш эса секин ва катта харажатлар билан давом этмоқда.

Ривожланган давлатлар инсон капиталининг гендер устиворликларини шахснинг интеллектуал фаолиятининг жамланган натижаларини жамият иқтисодийтини самарали ривожлантиришда фойдаланишмоқда. Ҳозирги кунда аёлларнинг иқтисодий ривожланишдаги ролини халқаро институтлар ҳам тан олди.

Инсон капиталини ривожлантириш мамлакатимизда ҳам олиб борилаётган ислохотларнинг марказидадир. Хусусан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ60-сон Фармонининг IV йўналиши "Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш" бўлиб:

37-мақсад: Ҳар бир фуқарога давлат ҳисобидан аниқ касб-хунарга ўқиш имкониятини яратиш. Касбга ўқитиш кўламини 2 баравар ошириб, жами 1 миллион нафар ишсиз фуқарони касб-хунарларга ўқитиш ва бу жараёнда нодавлат таълим муассасаларининг иштирокини 30 фоизга етказиш;

39-мақсад: Мактабгача таълим тизимида таълим сифатини янги босқичга олиб чиқиш;

44-мақсад: Мактабларда таълим сифатини ошириш, педагог-кадрларнинг билими ва малакасини халқаро даражага олиб чиқиш;

46-мақсад: Олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш;

56-мақсад: Аҳолига кўрсатилаётган тиббий хизмат сифатини ошириш, бюджет маблағ-

ларидан самарали фойдаланиш, тиббий хизматларни марказлаштириш ва аҳолини тиббий суғурталаш амалиётини жорий қилиш белгиланган [1].

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мазмуни миллий инсон капиталини рақобатбардошлилик даражасини ошириб, юртимизнинг халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш, инновацион жиҳатдан тараққий этишини таъминлайдиган инсон капиталини ривожлантириш мазкур стратегиянинг асосий йўналиши сифатида кўрсатилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review)

Аёллар ижтимоий моддий бойликлар, маънавий бойликлар, инсон ресурслари яратувчисидир. Замонавий жамиятда аёлларнинг ижтимоий самарали меҳнатга тобора кўпроқ жалб этилиши натижасида аёлларнинг инсон капитали иқтисодий ўсиш ва ижтимоий ривожланишда тобора муҳимрол ўйнамоқда. Аёлларнинг инсон капитали захирасининг кўпайиши муқаррар равишда барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ва иқтисодий ўсиш суръатларининг силжишига ёрдам беради. Анъанавий инсон капитали назариясининг ишчиларнинг бирхилликтаҳминларига таъсири туфайли, айниқса, аёллар гуруҳлари учун инсон капитали тадқиқотининг натижалари кам. 2003 йилда профессор Пан Жинхи биринчи марта гендер инсон капитали концепциясини таклиф қилди, бу эса академик доирада аёл инсон капиталини ўрганиш учун туртки бўлди [2]. Ўшандан бери аёлларнинг инсон капитали бўйича тадқиқотлар аста-секин ўсиб борди.

Терри Пратчетт фикрига кўра «гендер тенглигини иқтисодий ақл сифатида» таъкидлаб ўтди [3]. Сўнгги пайтларда ривожланаётган мамлакатларда аёллар иштирокини ошириш тенденцияси кузатилмоқда. Ҳеч шубҳа йўқки, аёллар дунё аҳолисининг ярмини ташкил қилади, улар иқтисодий ўсишда муҳим рол ўйнайди.

Аёллар инсон капиталининг қадрсизланиши. Инсон капиталининг қадрсизланиши муаммоси олдида турли олимлар ўзларининг тадқиқот жараёнларида турли хил йўнаолишларга бўлиш мумкин. Инсон капитали жисмоний капитал билан бир хил. Хоу Фенгюн, Фан Юбо фикрига кўра замон тараққиёти, аиниқса, билимларнинг янгилиниши, умр кўриш давомийлигининг узайиши билан инсон капитали маълум даражада қадрсизланади [4]. Хитойнинг инсон капитали захирасини баҳолашда ишчи кучини уч босқичга ажратди:

1) инсон капиталининг ўсиш даври 44 – 1 ёшгача;

2) инсон капиталининг чириш даври – 45 65 ёш;

3) 65 ёшдан кейин инсон капитал 0 қийматга эга;

деб ҳисобланади. Шунинг учун инсон капиталининг эскириши 44 йиллик ўсиш даврининг 21 йиллик инсон капиталининг емирилиш даврига нисбати сифатида ҳисобланади. Бу коэффициент инсон капиталининг эскириш тезлигини ҳисоблаб чиқадиган 21 йиллик емирилиш даврига ажратилган инсон капиталининг йиллик амортизациясига айлантиради. Бу %9,98 ни ташкил қилади. Шу каби ҳисоб-китобларга Қиан Хуея, Ванг Қиуши ва бошқалар киради, инсон капитали умумий инсон капитали ва профессионал инсон капиталига бўлинган ҳолда, геометрик равишда камаювчи самарадорлик моделидан фойдаланган ҳолда, инсон капиталининг амортизация даражаси тахминан %5,14 ни ташкил қилади [5].

Гендер тенглигини таъминлаш ва аёллар инсон капиталини қўллаш мамлакат фаровонлигини ошириши бир неча бор исботланган. Аёллар кўпинча кичик корхоналар эгалари ёки ходимлари сифатида иштирок этиш орқали хусусий сектор ривожланишида манфаатдор томонларга айланадилар. Аёллар микрокорхонада тажриба орттиргандан сўнг, улар савдони ривожлантиришга ҳисса қўшиш имкониятлари кенгаяди. Минтақаларда аёллар ҳақ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш. Уларнинг инсон капитали устиворликларини аниқлаш, жинс имкониятларини қўллаб қувватлашда халқаро ташкилотлар ва тузилмаларни ўрни беқиёсдир.

Хусусан *Mennonite Economic Development Associates (MEDA)* ташкилоти аёлларнинг турли соҳаларда фаол иштирок этишга ҳаракат қилаётган ночор аёллар дуч келадиган муаммоларни енгиб ўтишга қаратилган дастурлар бўлиб. Бундай дастурлар турли соҳаларда аёлларни фаол иқтисодий ўйинчиларга айланишига кўмак беради.

Mennonite Economic Development Associates (MEDA) дастурлари тадбиркорлик ва кичик бизнесда аёллар имкониятларини кенгайтиришни қўллаб қўвватлайди. Ва тадқиқотлар натижасида олимлар ва тадқиқотчиларнинг қўйидаги фикрларни келтиради;

Гендер тенглиги ва умумий иқтисодий ривожланиш «бир-бирини мустаҳкамлаш» учун узвий боғлиқдир [6].

Аёлларнинг жамиятдаги мавқеи кўтарилиб, улар таълим ва иш билан таъминланишда тенг имкониятларга эга бўлса, мамлакат иқтисодиёти кенгаяди [7].

Бир жинснинг самарали ҳисса қўшиш имкониятларини чеклаш – фуқароларнинг турмуш даражасини оширишда мамлакатнинг имкониятларини чеклайди [8]. Ушбу хулосалар умумлаштирадиган бўлса, аёллар иқтисодий ўсиш учун, иқтисодий ўсиш эса аёллар учун манфаатлидир.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Тадқиқот методологиясида Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг маълумотномалари ва бошқа тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан маълумот сифатида фойдаланилди. Шунингдек “аёллар инсон капитали” тушунчасининг адабиётлар таҳлили амалга оширилди, инсон капиталининг гендер фарқлари аниқланди, аёллар инсон капиталини ривожлантиришнинг хорижий давлатлар тажрибасини миллий иқтисодиётда фойдаланиш имкониятлари тадқиқ этилди.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Замонавий иқтисодиётда “инсон капитали” «номоддий капитал» деб ҳам аталадиган. инсон капитали «моддий капитал» га зиддир.

“Инсон капитали” “моддий капитал”дан фарқли ўлароқ, инсон ва объектларга асосланган бўлиб, индивидуал ишчи кучига боғланган бўлади. Бу билим ва кўникмалар, маданий ва техник даража ва соғлиқ ҳолати каби шахсда мавжуд бўлган капиталнинг бир тури. Инсон капиталининг шаклланиши ва тўпланиши, асосан, ишчи кучининг ўз инсон инвестициялари, масалан, таълим олиш, ўз тана функцияларини сақлаб туриш, мамлакат ичида ва чет элда эркин ҳаракатланадиган харажатлар билан шаклланади. Инсон капитали шаклланишининг энг муҳим қисми ишчи кучининг меҳнат сарфи ҳисобланади. Таълим харажатларининг маълум миқдори орқали таълим капиталини шакллантириш ишчи кучи сифатини оширади.

Инсон капитали назариясини ўрганиш анъанавий иқтисодий назариядаги «капитал фақат жисмоний капитал» деган тақиқни олиб ташлади. Капитални икки асосий секторга, инсон капитали ва жисмоний капиталга бўлиш орқали ўрганилмоқда.

Шахснинг энг муҳим хусусиятлари нафақат ёши, балки жинси ҳам, инсон капитали сифати бўйича эркаклар ва аёлларнинг позициялари бир хил эмаслиги сабабли, инсон капиталининг гендер таркибий қисмига батафсилроқ эътибор қаратиш лозим.

Инсон капиталини шакллантириш сифатидаги гендер фарқларининг асосий сабаблари қуйидаги сабабларга боғлиқ:

Биринчиси: Аёлларнинг таълим даражаси ва уларнинг иш ҳақи даражаси ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд. Эркакларда эса бу қарамлик аниқ эмас. Аёлларнинг таълим олишлари барча оилаларда ҳам қўллаб-қувватланмайди. Бунинг натижасида аёллар иш меҳнат бозорида рақобатбардошлигини йўқотади ва иш берувчилар таклиф этган арзимаган иш ҳақига ҳам рози бўлишиди.

Иккинчидан: Аёлларнинг эрта турмуш қуриши, аёлларнинг оиладаги вазифалари, фарзанд тарбияси, аёлларга хос иш жойларининг етарли даражада мавжуд эмаслиги жиҳатидан аёлларнинг инсон капиталини ривожланишда етарли иштирок этаолишмайди. Таълим олаётган аёлларнинг фарзанд тарбияси, оиладаги мажбуриятлари, таълим олиш жараёни каби функционал вазифаларни барча-

сини бирдек олиб бориш мураккаблиги сабаб жуда кўп аёл қизларимиз таълим муассасаларини яқунлашолмайди.

Учинчидан: турли социологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аёл қизларимизни жуда кўп қисми таълимни яқунга етказмастлигининг миллий стереотиплари мавжуд бўлиб, бу аёлларнинг таълим даражасининг орқада қолишига олиб келади. Аёллар қизларимиз турмушга чиққунга қадар ўз устларарида ишлашади, шахсий ривожланишга харажат қилишади.

Тўртинчидан, Аёлларни ишга олишда ҳали ҳам кўзга кўринмас дискриминациялар мавжуд. Мана шу дискриминациялар аёлларнинг таълим олишдаги фаолликларига тўсқинлик қилади. Аёллар учун фақат шаҳар марказларида муносиб иш ўринларининг мавжудлиги. Чекка қишлоқларда яшайдиган аёл қизларимизда иш ўринларини танлаш имконияти бўлмайди.

Бугунги кунда аёллар инсон капиталини устиворликларини камчиликларини ўрганган тадқиқотлар кам учрайди. Асосан шу кунгача инсон капиталидан унумли фойдаланаётган давлатлар, инсон капиталининг гендер жиҳатларидан ҳам самарали фойдаланишмоқда. Мавжуд тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аёл инсон капитали иқтисодий ўсиш билан кучли боғлиқ ва аёллар инсон капитали эркакларнинг инсон капиталига қараганда иқтисодий ўсишга кўпроқ таъсир қилади.

Хитойда аёллар инсон капиталининг мамлакат иқтисодий ўқишига таъсири ўрганилди. Тадқиқотда Хитойнинг Гуангдонг провинциясининг 1997 йилдан 2015 йилгача бўлган статистик маълумотлардан аёлларнинг инсон капиталини ҳисоблаш ва эмпирик таҳлил қилиш учун **фойдаланилди. Гуангдонг иқтисодий ўсишига аёллар инсон капиталини қўшган ҳиссасини эмпирик таҳлил қилинди, аёлларнинг таълим даражаси ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик ва эркак ва аёл инсон капиталининг иқтисодий ўсишга таъсиридаги фарқлар ўрганилди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, аёл инсон капитали Гуангдонг иқтисодий ўсишига таъсир қилувчи муҳим омил ҳисобланади. Турли таълим даражасидаги аёлларнинг**

инсон капитали иқтисодий ўсишга ҳар хил таъсир кўрсатади.

Гуангдонг провинцияси Хитойнинг энг кўп аҳолиси яшайдиган провинцияси ҳисобланади. Жами аҳоли сони, жами банд аҳоли ва жами аёллар бандлиги мамлакатда биринчи ўринда туради. Гуангдонг провинциясининг жадал иқтисодий ўсишида аёл инсон капитали муҳим рол ўйнайди. Аёллар инсон капитал иқтисодий ўсишга турлича таъсир кўрсатади. Аёллар инсон капиталининг захираси ва ҳозирги ҳолати таҳлили амалга оширилди.

Инсонкапитализаҳиралари ўлчови Инсон капиталини ўлчаш учун уни моддий капитал каби тўғридан-тўғри ўлчаш мумкин эмаслиги сабабли, барча олимлар ҳозирги вақтда инсон капиталини билвосита ўлчайдилар. Маҳаллий ва хорижий олимларнинг тадқиқотларига асосланиб, инсон капиталини ўлчаш асосан қуйидаги тоифаларни ўз ичига олади: даромад истиқболига асосланган умрбод даромад усули, кўп кўрсаткичларга асосланган комплекс индекс усули ва таълимга асосланган таълим йиллари.

Бир умрлик даромад усули. Умр бўйи даромад усули инсон капиталини даромадлар бўйича ўлчашга асосланган. Даромад нуқтаи назаридан ҳар бир инсоннинг ҳаёти беш босқичга бўлинади ва турли босқичлардаги даромадларнинг ҳозирги қийматлари йиғиндиси ҳисоблаб чиқилади ва йиғиндиси инсон капиталидир. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, йиғинди инсон капитали захираси бўлиб, инсон капиталини баҳолашнинг нисбатан оддий усули ҳисобланади. Формула қуйидагича:

Уларнинг ичида N ҳозирги x асрдаги меҳнат шахсий даромадининг жорий қийматини, d эса, одатда, меҳнатнинг инсон капиталини ифодаловчи бозор фоиз ставкаси билан ифодаланадиган дисконт ставкаси. S – x ёшдаги одамнинг и ёшгача яшаш эҳтимолини, d – i ёшдаги ишчи кучининг бандлик даражасини, t – i ёшдаги ишчи кучининг даромад даражасини ва C – уларнинг яшаш харажатларини ифодалайди. Усул бозор фоиз ставкасини дисконт ставкаси сифатида ишлатиши мумкинлиги сабабли ва қабул қилинган инсон капиталининг амортизация ставкасини

қабул қилишнинг ҳожати йўқлиги сабабли, ҳисоблаш нисбатан содда. Бироқ, меҳнат инвестициялари натижасида келиб чиқадиган даромадларнинг ҳетероженлиги, яъни инсон капиталининг хилма-хиллиги сабабли кўпгина олимлар инсон капиталини баҳолашда ушбу усулдан фойдаланмаган.

Комплекс индикатор усули. Комплекс кўрсаткич усули кенгроқ нуқтаи назардан кўриб чиқилади ва таълим, иш тажрибаси ва соғлиқни сақлаш кўрсаткичларини инсон капитали захирасини ҳисоблаш доирасига бирлаштиради. Бу усул асосан инсон капиталини турли жиҳатлардан кўриб чиқади. Иқтисодий омиллар ва физиологик кўрсаткичлардан ташқари, ҳисоблаш усули нисбатан этук. Бироқ, ягона стандарт йўқлиги сабабли, турли олимлар кўпинча турли хил таҳлил кўрсаткичларидан фойдаланадилар, бу эса уларнинг тегишли ўлчов тизимларида фарқларга олиб келади, бу эса ҳисоблаш натижаларида катта фарқларга олиб келади. Шу сабабли, усул дисконт ставкаси бўйича тахминларни талаб қилмаса ҳам ва даромад усули билан солиштирганда инсон капиталининг амортизациясини талаб қилмаса ҳам, ягона стандартлар йўқлиги сабабли эмпирик равишда этишмаётганлиги қийин.

Таълим кўрсаткичи усули – бу ягона стандартга эга бўлган ягона усул. Таълим инсон капиталининг ўсишига ёрдам берадиган жуда муҳим омил бўлганлиги сабабли, инсон капиталини таълим нуқтаи назаридан баҳолаш ўзининг туғма илмий ва оқилоналигига эга. Даромад усули ва комплекс индекс усулидан фарқли равишда, таълим қонуни ишчи кучининг таълим даражасига асосланади ва кўпинча таълим индекси усули ва таълим йиллари қўлланилади. Таълим кўрсаткичлари тўғрисидаги қонун таълимнинг тегишли кўрсаткичлари билан ўлчанади, масалан, ўқитувчилар сони, ўқувчиларнинг ўқишни ташлаб кетиш ёки такрорлаш даражаси ва давлатнинг таълимга бўлган молиявий харажатлари. Бундан ташқари, баъзи олимлар инсон капиталини ўлчаш учун халқаро тест балларидан фойдаланишни қадрлашади. Бироқ, бу усул фақат идеал ва мукамал усул, аммо амалий фаолиятда жуда кўп

кийинчиликларга эга. Шунинг учун олимлар таълим йиллари усулини қўллаш эҳтимоли кўпроқ. Бу усул биринчи навбатда банд бўлган аҳолини таълим ёки таълим йиллари сонига қараб таснифлайди, сўнгра вақт ёки даража бўйича ўртача таълим йилларини ҳисоблаб чиқади. Ўртача таълим йиллари ва банд бўлган аҳолининг маҳсулотини ҳисоблаш орқали уни ҳисоблаш мумкин. Йилнинг жами инсон капитали захирасини ҳисоблаш мумкин. Бу усул нафақат оддий ва осон, балки амалиётда кенг қўлланилишига ҳам эга. Унинг ажойиб хусусиятлари қуйидагилардан иборат: Таълим йиллари сони инсон капитали билан ижобий боғлиқдир ва инсон капиталининг тўпланиши ва индивидуал даромадлар билан ижобий боғлиқдир.

Инсон капиталини амортизация қилиш усули. Инсон капиталини баҳолашни муҳокама қилишда, кўпчилик олимларнинг амалиётига кўра, инсон капиталини баҳолаш маълум бир амортизация режимига боғлиқ. Хоу Фенгюннинг ҳисоблаш усулига кўра, инсон капиталининг амортизацияси икки қисмга бўлинади, бир қисми техник амортизация, иккинчи қисми физиологик амортизация ҳисобланади.

$$H_x = \sum_{i=x}^{\infty} \frac{S_{x,i}(d_i t_i - C_i)}{1+d}$$

Биринчидан, инсон капитали технологиясининг амортизацияси. Давлатнинг мажбурий таълим қоидаларига кўра, 6 ёшдан 7 ёшгача бўлган мактаб ёшидаги болалар ота-оналари ёки васийлари томонидан мажбурий таълимни якунлаш учун юборилиши керак. Баъзи қолоқ ҳудудларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда, ушбу мақолада фуқароларнинг ўртача ёши 7 ёшни ташкил қилади. Гипотезага кўра, инсон капиталининг ўсиш даври 7 – 44 ёш, инсон капиталининг емирилиш даври 45 – 65 ёш, 65 ёшдан кейинги инсон капитали эса 0 га тенг. Кейин меҳнат инсон капиталининг ўсиш даври 38 йилни ташкил этади, парчаланаш даври 21 йил ҳисобланади.

Иккинчидан, инсон капиталининг жисмоний эскириши. Инсон капиталининг физиологик эскириши асосан ишчи кучининг физиологик ҳолатига асосланади. Ишчи кучининг бир қисми жараённинг бир қисми туфайли қисман ишлашни давом эттира олмаслиги мумкинлиги сабабли, бу қисмнинг нисбати инсон капиталининг физиологик эскиришини ўлчаш учун с билан ифодаланади. Ишни давом эттириш, эрта нафақага чиқиш ёки ўлиш мумкин эмаслигини тушунинг. Оддий муҳокама қилиш учун s йиллар давомида аҳолининг табиий ўлим даражаси билан ифодаланади.

Юқоридаги муҳокамага кўра, инсон капитали амортизациясини ҳисоблаш формуласи:

$$H_t = H_{(t-1)}(1-s)(1-8,62\%) \quad (2)$$

Мавжуд маълумотларга асосланиб, эркаклар ва аёлларнинг барча даражаларида инсон капиталининг ўсиш суръатларини ҳисоблаш формуласи келтирилди:

$$g = \frac{g_i * R_i}{g_H} (3) \quad g = g * D_H \quad (4)$$

Бу ерда: g барча даражадаги таълим томонидан яратилган инсон капиталининг умумий инсон капиталининг ўсиш суратига қўшган ҳиссасини кўрсатади. g_i барча даражадаги таълим томонидан яратилган инсон капиталининг ўсиш суратини, R_i эса барча даражадаги таълим томонидан яратилган инсон капиталининг жами инсон капиталига нисбатини кўрсатади. D_i барча даражадаги таълим томонидан яратилган инсон капиталининг умумий иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасини ифодалайди.

Аёллар ва эркаклар инсон капиталини иқтисодий ўсишга таъсири 1 жадвал ва 2 жадвалда келтирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики саводсизлик ва бошланғич таълим таълимда эркакларнинг ҳиссаси 0 га тенг. (-1жадвал)

Таълим даражаси	саводсизлик	Бошланғич таълим	Ўрта мактаб (junior)	Ўрта мактаб (senior)	Коллеж	Бакалавр	Магистр
Ўртача ўсиш суръати	-0,06 %	-1,23%	5,47%	6,66%	19,45%	18,53%	35,38%
Ўртача нисбат	1,08 %	18.12%	49,38%	21,04%	7,22%	3,66%	0.33%
ЯИМга ҳисса қўшиш даражаси	-0,00 %	-0,90 %	10,88%	5,64%	5,66%	2.73%	0.47%

1-жадвал. Таълимнинг барча босқичларида эркак ходимарнинг инсон капитали

Таълим даражаси	Саводсизлик	Бошланғич таълим	Ўрта мактаб (junior)	Ўрта мактаб (senior)	Коллеж	Бакалавр	Магистр
Ўртача ўсиш суръати	-1,68 %	-1,65%	4,79%	7,57%	14,52%	22,79%	28,05%
Ўртача нисбат	3,12 %	26.92%	46,57%	15,02%	6,12%	2,92%	0.26%
ЯИМга ҳисса қўшиш даражаси	-0,21 %	-1,79 %	8,99%	4,58%	3,58%	2.68%	0.29%

2-жадвал. Таълимнинг барча босқичларида аёл ходимларнинг инсон капитали ҳолати

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/ Recommendations)

Аёлларга тегишли микрокорхоналар кичик бизнес секторини ривожлантиришда муҳим куч бўлиши мумкин ва бу жараён молия, бизнес хизматлари ва бозор алоқаларидан фойдаланиш имкониятларини яхшилаш орқали тезлашиши мумкин. Бундан ташқари, давлатнинг тўғри аралашуви билан ушбу қўллаб-қувватлашлар корхоналарни узоқ вақт давомида ишлашини таъминлайди. Ушбу учта асосий фактни бирлаштирган ҳолда – 1) мамлакатнинг иқтисодий ўсиши учун аёл инсон капиталидан фойдаланиш зарурати; 2) кичик бизнеснинг мустақкам хусусий секторга қўшган катта ҳиссаси; ва 3) кичик ва ўрта корхоналарда иштирок этиш орқали иқтисодий ҳисса қўшувчи аёллар сонининг

кўплиги – биз аёлларни ривожланаётган бозорларга интеграциялашган ривожланиш стратегиялари иқтисодий ўсишнинг асоси бўлади деган хулосага келишимиз мумкин.

Mennonite Economic Development Associates (MEDA) ташкилотининг дастурлари кам таъминланган аёлларни иқтисодий қўллаб қувватлаш, худудий чекловларни бартараф этиш учун махсус дастурлари ишлаб чиқиш билан аёллар иқтисодий имкониятларини тиклашга, ривожлантиришга ёрдам беради. Дастурлар Покистондаги каштачи аёллар, Танзаниядаги маккажўхори фермерлари ишчилари, Никарагуадаги ишлаб чиқаришдаги аёллар, Афристондаги ночор аёлларга ижтимоий иқтисодий ёрдам беришга асосланган. Жамиятда аёллар инсон капиталини қўллаб қувватлаш, қўйидаги имкониятларни яратади:

- Аёллар ўз оиласининг кундалик пул оқимиغا ҳисса қўшади, ҳаёт сифатини яхшилайди, шужумладан овқатланиш ва асосий дори воситаларидан фойдаланиш имкониятини оширади;

- Онанинг меҳнат қобилияти туфайли кўпроқ болалар мактабга боради;

- Мижозлар молиявий менежмент кўникмаларини ривожлантириш, каттароқ кредитлар олиш ва ўз активларини қуриш имкониятига эга;

- Бизнесни кенгайтириш оила аъзолари ва оила аъзолари бўлмаганлар учун иш билан таъминлаш имкониятларини яратади;

- Аёлларнинг микрокорхоналаридан чорвачиликдан тортиб нон пишириш ва ҳунармандчиликгача бўлган даромад аёлларга бошқа оилавий бизнесни очиш ёки кенгайтиришга сармоя киритиш имконини беради;

- Ишбилармонлик кўникмалари ва тажрибалари жамиятдаги бошқалар билан баҳам кўрилади.

Аёллар ва эркеклар инсон капиталининг иқтисодий ўсишга таъсирини ифодаловчи кўрсаткичларни солиштириш натижалари қўйидаги хулосаларни ифодалайди:

- Давлатнинг таълимни барча босқичларида инсон капитали имкониятларидан самарали фойдаланиш учун таълимда аёллар ва эркеклар иштирокини жинс хусусиятларидан келиб чиқиб рағбатлантириш лозим. Натижалари шуни кўрсатадики, мамлакатнинг иқти

содий ривожланишида таълимнинг ҳиссаси %29,07 ни ташкил этиб, бу кўрсаткич ўсиб бориш ҳам мумкин.

- Давлатнинг барча босқичларида таълимни оммалаштиришни кучайтириши лозим. Таълим даражалари ўртасида олий таълим иқтисодий ривожланишга ижобий таъсирини тадқиқот натижасидан кўришимиз мумкин.

- Хотин-қизлар барча босқичларда таълим олишини қўллаб қўвватлаш лозим. Натижалари шуни кўрсатадики, барча даражадаги аёл ходимлар иқтисодий ривожланишга маълум даражада ижобий таъсир кўрсатади, аммо муаммо шундаки, аёллар одатда эркекларникига қараганда камроқ маълумотга эга, бу эса аёлларнинг таълими кўпроқ рағбатлантириши лозимлигини кўрсатади. Ҳукумат аёллар ва эркекларнинг таълим олишда тенг ҳуқуқли бўлишини фаол равишда рағбатлантиришни давом эттириши ва аёлларнинг таълимини фаол равишда кучайтириши керак.

- Ишда эркеклар ва аёллар ўртасидаги тенгликни таъминлаш. Ушбу мақоладаги маълумотлар шуни кўрсатадики, иш билан банд бўлган эркеклар ва аёллар сони ўртасида маълум бир тафовут мавжуд ва бу тафовут кенгайиш тенденциясига эга, бу ижтимоий ишга жойлашишда ҳали ҳам баъзи гендер камситишлар мавжудлигини кўрсатади, шунинг учун эркеклар ва аёллар ўртасида тенг бандликни ривожлантириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги” ПФ-№ 60. <https://lex.uz/ru/docs/5841063>

2. Pan, J.X. (2003) Gender Human Capital Theory. Journal of Renmin University of China, 3.

3. Pritchett, L. (2001) Where Has All the Education Gone? World Bank Economic Review, 15, 367-391. <http://dx.doi.org/10.1093/wber/15.3.367>

4. Hou, F.F., Fan, Y.B. and Sun, G.L. (2005) Re-Estimation of China's Human Capital Stock: 1995-2005. Nanda Business Review, No. 3, 27-54.

5. Qian, X.Y., Wang, Q.S. and Liu, H. (2008) Re-Estimation of China's Human Capital Level: 1995-2005. Statistical Research, 12, 3-10.

6. D. Dollar. R. Gatti. Women, Work, and the Economy: Macroeconomic Gains from Gender Equity. https://www.researchgate.net/publication/238237787_Gender_Inequality_Income_and_Growth_Are_Good_Times_Good_for_Women

7. S.Klasen. The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth in the Middle East and North Africa. https://www.researchgate.net/publication/241478780_The_Impact_of_Gender_Inequality_in_Education_and_Employment_on_Economic_Growth_in_the_Middle_East_and_North_Africa

8. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/512911468327401785/pdf/multi-page.pdf>